

Konrad Sebastian Morawski

Oleszyce – Rzeszów

Przyczyny i przebieg dyktatury jugosłowiańskiej w latach 1929–1931

1. Wstęp

Pod koniec lat dwudziestych XX wieku w Jugosławii¹ zmarli wiodący politycy, tj. Serb Nikola Pašić i Chorwat Stjepan Radić². Głównym tego skutkiem były regularne kryzysy podstawowych instytucji demokratycznych w państwie, które doprowadziły do wykształcenia się realnych przesłanek jego rozpadu lub rozcłonkowania.

Zwolennicy wytrawnego dyplomaty i zarazem lidera partii serbskich radykałów, jakim był N. Pašić, potęgowali nienawiść wobec Chorwatów. W państwie sze-

¹ Oficjalną nazwą ówczesnego państwa jugosłowiańskiego było *Królestwo Serbów, Chorwatów i Słoweńców*, w artykule stosowane zamiennie z nazwą *Jugosławia*.

² Charyzmatyczni liderzy dwóch głównych formacji politycznych w międzywojennej Jugosławii, tj. serbskiej Ludowej Partii Radykalnej i chorwackiej Ludowej Partii Chłopskiej, po kilku latach nieporozumień w dniu 14 lipca 1925 roku zdołali zawrzeć doniosłe porozumienie rządowe, które zjednoczyło Serbów i Chorwatów w państwie. Jednak trwałość tego porozumienia została wystawiona na poważną próbę, gdy 10 grudnia 1926 roku w Belgradzie zmarł Nikola Pašić. Niecałe dwa miesiące później porozumienie upadło, a 8 sierpnia 1928 roku w Zagrzebiu zmarł Stjepan Radić. Polityk poniósł śmierć w rezultacie komplikacji zdrowotnych w następstwie ran odniesionych w zamachu, w parlamencie jugosłowiańskim, który został dokonany 20 czerwca 1928 roku przez czarnogórskiego posła serbskich radykałów. Szerzej o rywalizacji partyjnej w Królestwie SHS w artykule, który opublikowałem na łamach toruńskiego czasopisma „Klio”. Zob. K. S. Morawski, *Rywalizacja partyjna w Królestwie Serbów, Chorwatów i Słoweńców w latach 1918–1929*, „Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym”, t. 27, Toruń 2013, s. 81–114.

rzył się nacjonalizm serbski, który miał niewiele wspólnego z konstruktywizmem proponowanym przez N. Pašicia – żądano marginalizacji narodu chorwackiego w Królestwie Serbów, Chorwatów i Słoweńców. Odpowiedzią zwolenników partii chorwackich ludowców była groźba odłączenia się od państwa. W ugrupowaniu po śmierci S. Radicia nie wykształcił się jednak kryzys przywództwa, a jego zdolny lider Vladko Maček prowadził skuteczne działania opozycyjne, które nie zakładały układania się z Serbami. Jego tworem był kontrparlament w Zagrzebiu, który rozwścieczył i tak już pogrążone w nastrojach antychorwackich serbskie elity polityczne.

V. Maček w odniesieniu do swojego poprzednika wprowadził nawet lepszą jakość w partii chorwackich ludowców, choć w testamencie S. Radicia nie był uwzględniony do objęcia przewodnictwa nad ugrupowaniem³. Zresztą najbardziej zagorzali zwolennicy dziedzictwa po byłym przewodniczącym chorwackich ludowców nie ustalali w przesadnym oskarżaniu Serbów o opresyjność i szowinizm stosowane na narodzie chorwackim.

Kryzys wewnętrzny w Jugosławii pod koniec lat dwudziestych XX wieku został rozwiązany przez stojącego dotąd na uboczu rozgrywek politycznych władcę państwa króla Aleksandra I Karađorđevicia, który 6 stycznia 1929 roku dokonał, jak to ujęto na łamach „Timesa”, skoku w ciemność⁴. Prasa anglojęzyczna, przyzwyczajona do „wygodnej” demokracji, nie rozumiała sensu przewrotu dokonanego przez monarchę. Tymczasem król Aleksander I wykonał zabieg swoistej amputacji podgniętego fragmentu Jugosławii – upadającej demokracji. Zmiana ustroju w państwie wpisała się w nurt autorytaryzmów europejskich tego okresu, ale monarcha jugosłowiański nie kierował się partykularnymi interesami w podjęciu swej decyzji, a wyłącznie przywiązaniem do ideału zjednoczonego państwa, który wtedy był zagrożony. Decyzję króla Aleksandra I rozumiały jugosłowiańskie elity wojskowe, które zabezpieczyły pomyślność jej wykonania.

Czym więc w rzeczywistości była dyktatura króla Aleksandra I? Wyrachowaną kalkulacją polityczną, która miała zapewnić dynastii Karađorđevićów długotrwałe rządy w Jugosławii nawet przy stosowaniu opresyjnych metod władzy? Czy może heroicznym trudem podjętym przez króla Aleksandra I, który wbrew swoim przekonaniom zamontował autorytarny system rządów, aby uratować Jugosławię przed upadkiem? Rozwiązaniu tych dylematów – przynajmniej w opinii autora – służy artykuł zatytułowany *Przyczyny i przebieg dyktatury jugosłowiańskiej w latach 1929–1931*, w którym analizie i omówieniu poddano

³ S. Radić w politycznym testamencie na swego następcę wyznaczył dyplomatę chorwackiego Ante Trumbicia, ale jego pozycja w partii chorwackich ludowców uległa marginalizacji w wyniku starań V. Mačka.

⁴ *Co właściwie znaczy zamach belgradzki?*, „Ilustrowany Kuryer Codzienny”, 12 I 1929, nr 12, s. 2.

przyczyny, motywacje, okoliczności i konsekwencje decyzji podjętej przez króla Aleksandra I o przewrocie ustrojowym w państwie jugosłowiańskim.

W sensie temporalnym rozważania obejmują lata 1929–1932, czyli najbardziej wzmógłony okres autorytarnych rządów monarchy jugosłowiańskiego, przy czym omówienia podjęte w artykule zostały zakończone na wydarzeniach stycznia 1932 roku. Należy więc zauważyć, że rzeczywisty okres intensywnej dyktatury króla Aleksandra I nastąpił w latach 1929–1931. Natomiast w sensie wykorzystanych źródeł i literatury artykuł opiera się na materiałach pozyskanych z Archiwum Jugosłowiańskiego w Belgradzie, archiwalnej prasie międzywojennej (głównie serbskiej i polskiej⁵), dokumentach zebranych i opracowanych przez cenionych historyków bałkańskich, a także literaturze przedmiotu, choć jej aktualny zasób w zakresie omawianego tematu należy ocenić jako skromny.

2. Dyktatura i rządy króla Aleksandra I w latach 1929–1932

Ostatni rząd w Jugosławii przed zmianą ustroju państwa w styczniu 1929 roku był sprawowany pod przewodnictwem słoweńskiego premiera Antona Korošeca, który jednak nie zdołał zażegnać kryzysu wewnętrznego w państwie. Kolejne wydarzenia w Królestwie Karadorđevićów pozwalały sądzić, że może dojść nawet do jego rozbitcia, ponieważ stopniowemu procesowi dekonstrukcji ulegały fundamentalne instytucje państwa. Znaczenie utracił parlament, w którego pracach brali udział wyłącznie przedstawiciele koalicji rządzącej pod przewodnictwem serbskich radykałów, główna zaś opozycja zrzeszona wokół partii chorwackich ludowców zorganizowała się w ramach kontrparlamentu. Jednym z najważniejszych postanowień tego nielegalnego ciała legislacyjnego było ignorowanie działań rządu oraz wszelkich decyzji podejmowanych przez rząd w polityce wewnętrznej i zagranicznej państwa. Na sile przybierały tendencje separatystyczne głoszone przez Chorwatów⁶. Zaognieniu uległy również konflikty narodowościowe w obrębie Jugosławii, szczególnie w odniesieniu do stosunków serbsko-chorwackich. W ten sposób nakładające się na siebie płaszczyzny sporów politycznych, społecznych i narodowościowych w Jugosławii doprowadziły do ustąpienia bezsilnego rządu A. Korošeca. Słoweński premier dymisję na ręce króla Aleksandra I złożył w dniu 30 grudnia 1928 roku⁷.

⁵ Cytowane artykuły w prasie międzywojennej nie posiadały informacji o autorach.

⁶ Andrzej Essen napisał wprost o groźbie oddzielenia się Chorwacji od Królestwa SHS. A. Essen, *Polityka Czechosłowacji w Europie Środkowej w latach 1918–1932*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków 2006, s. 178–179.

⁷ Ch. Bennett, *Yugoslavia's Bloody Collapse: Causes, Course and Consequences*, Hurst & Co., New York 1995, s. 38.

Monarcha jugosłowiański polecił, A. Korošecowi, aby ten do czasu powołania nowego rządu zajmował się bieżącymi sprawami w państwie. W tym okresie król Aleksander I miał nadzieję utworzyć alternatywny model rządów w Jugosławii, zdając sobie sprawę, iż, ogłaszając dymisję rządu A. Korošeca, będzie musiał zaproponować ludowi pomysł na uzdrowienie sytuacji w kraju. W innym przypadku monarchia zostałaby skompromitowana, a państwo mogłoby nieodwracalnie wejść w proces rozpadu. Na początku 1929 roku król Aleksander I odbył więc cykl spotkań z przedstawicielami głównych sił politycznych w państwie, a także z generalicją jugosłowiańską. Monarcha pragnął rozpoznać stanowiska polityków i wojskowych wobec skrywanych przez niego zamiarów wprowadzenia dyktatury w Jugosławii. Okoliczności tych spotkań nie przedostały się do wiadomości publicznej, ale w prasie spekulowano, że król Aleksander I planuje zmontowanie kolejnego rządu. W rzeczywistości 6 stycznia 1929 roku monarcha dokonał przewrotu ustrojowego w państwie⁸.

Tego samego dnia za pośrednictwem belgradzkiej gazety „Politika” władca jugosłowiański wydał orędzie do narodu, w którym stwierdził: „[...] najważniejsze interesy Narodu i państwa oraz troska o ich przyszłość nakazują Mi zwrócić się bezpośrednio do Narodu [...]. Nadeszła godzina, w której pomiędzy Królem a Narodem nie może być pośredników [...]. Porządek parlamentarny i wszelkie drogi polityczne musiały być oceniane w sposób coraz bardziej negatywny, przyniosły bowiem Narodowi i państwu tylko szkody. Zagrozało to trwaniu wszelkich pożytecznych instytucji, całemu rozwojowi naszego życia narodowego. Tak niezdrowa sytuacja polityczna jest nie tylko niepożądana ze względu na życie wewnętrzne kraju i jego postęp, ale także ze względu na uregulowanie i rozwój stosunków w polityce zagranicznej, na ugruntowanie naszego prestiżu i naszego kredytu za granicą. Parlamentaryzm, który był uważany za tradycyjny system polityczny przez mojego nieodżałowanego Ojca, pozostał moim ideałem. Jednakże ślepe namiętności polityczne zaczęły go nadużywać w takim stopniu, że stał się on przeszkodą dla jakiegokolwiek pożytecznej pracy w kraju [...]. Obowiązkiem Moim jest bronić wszelkimi środkami jedności Narodu i państwa [...]. Musimy szukać nowych metod pracy i torować nowe drogi [...]; postanowiłem, że konstytucja Królestwa Serbów, Chorwatów i Słoweńców z dnia 28 czerwca 1921 roku traci swą moc obowiązującą. Wszystkie ustawy obowiązują w dalszym ciągu, o ile nie zostaną odwołane w razie, gdy zajdzie tego potrzeba, moim specjalnym dekretem. W ten sposób zostaną ogłoszone nowe ustawy. Skupsztina, powołana do życia przez wybory z dnia 11 września 1927 roku, rozwiązuje się. Komunikując Moją

⁸ D. Djokić, *Elusive Compromise. A History of Interwar Yugoslavia*, Oxford University Press, London 2007, s. 69.

decyzję Mojemu Narodowi, nakazując wszystkim władzom państwowym poddać się jej, wszystkim zaś obywatelom szanować ją i być jej posłusznymi”⁹.

Wygłoszenie tych słów przez króla Aleksandra I oznaczało zmianę ustroju w Jugosławii, w którym monarchię parlamentarną zastąpiono *de facto* monarchią absolutną. Król skupił w swoich rękach pełnię władzy, rozwiązał parlament, unieważnił konstytucję z 1921 roku i powołał rząd, na czele którego stanął generał Petar Živković¹⁰.

Następca A. Korošeca był członkiem sekretnej militarnej organizacji pn. Unifikacja albo Śmierć (Ujedinjenje ili Smrt), która w 1903 roku współorganizowała zamach na króla Serbii Aleksandra Obrenovicia i jego małżonkę królową Dragę Mašin. Ponadto organizacja, znana potocznie jako Czarna Ręka (Crna Ruka), usiłowała w 1911 roku dokonać zamachu na cesarza Franciszka Józefa, a w 1914 roku zorganizowała zabójstwo arcyksięcia Franciszka Ferdynanda. W ostatnim wydarzeniu nie brał udziału P. Živković, który w 1912 roku uformował organizację pn. Biała Ręka (Bela Ruka). Jej wpływy na dworze Karađorđevićów zaczęły rosnąć, gdy Czarna Ręka uległa upadkowi w następstwie procesu jej przywódców, który odbył się w 1917 roku w Salonikach. Wkrótce P. Živković został dowódcą Gwardii Pałacowej w Królestwie SHS. Desygnowanie go na premiera było zatem wyraźnym sygnałem ze strony króla Aleksandra I, że w państwie nastąpiły rządy silnej ręki, które wspierała generalicja jugosłowiańska.

Monarcha Jugosławii swoją decyzję postrzegał jako ochronę państwa i narodu. Poza wygłoszonym orędziem świadczyła o tym również jego wypowiedź do składających mu przysięgę ministrów: „Panowie Ministrowie! Pomimo wszystkich moich wysiłków dla znalezienia rozwiązania, które pozwoliłoby na harmonijną współpracę nad wzmocnieniem państwa i ogólnym dobrobytem narodu, w czasie ostatniej narady ustalono, że rozwiązanie takie nie może nastąpić w obecnych warunkach na drodze parlamentarnej. Dlatego też zdecydowałem się na usunięcie trudności za pomocą zmiany systemu administracji w celu zaradzenia złu, które trapi życie państwo i naród. Ożywiony takimi intencjami wezwałem was do współpracy ze mną w nadziei, że ocenicie w sposób właściwy znaczenie swego zadania i objawy mego zaufania. W chwili, gdy przystępujecie do wykonywania swych obowiązków, pragnę zwrócić się do was z kilku słowami,

⁹ Polskie tłumaczenie cytowanego orędzia pochodzi z „Kuriera Poznańskiego”, aczkolwiek autor artykułu do tego przekładu wprowadził kilka korekt na podstawie porównania z oryginalnym tekstem opublikowanym w gazecie „Politika” oraz przy zastosowaniu współczesnych reguł języka polskiego. Por. *Przewrót w Jugosławii*, „Kurier Poznański”, 7 I 1929, nr 10, s. 1; *Моме драгом народу, Свима Србима, Хрватима и Словенцима*, „Politika”, 6 I 1929, nr 7430, s. 1.

¹⁰ *Устави и владе Кнежевине Србије, Краљевине Србије, Краљевине СХС и Краљевине Југославије (1835–1941)*, прир. Д. Мрђеновић, Nova knj, Београд 1988, s. 267–268.

Król Aleksander I zaprojektował i wdrożył plan ochrony państwa jugosłowiańskiego, tak jak przed czterema laty N. Pašić, gdy wraz ze S. Radiciem tworzył serbsko-chorwacki rząd kompromisowy, aczkolwiek działania króla miały formę *de facto* dyktatury, podczas gdy wybitny serbski dyplomata i mąż stanu zakładał rozwiązania kompromisowe. W obu przypadkach kluczowym aspektem sprawczym podejmowanych decyzji był zaogniony spór pomiędzy Chorwatami i Serbami. Król Aleksander I wybrał drogę dyktatorskiego zwierzchnictwa nad narodami, N. Pašić zaś zakładał próbę porozumienia. Serbskie elity polityczne przyjmowały obie postawy ze spokojem – czuły się uprzywilejowane zarówno w fasadowym rządzie generała P. Živkovicia, jak i w kompromisowym gabinecie N. Pašicia. Inaczej niż Chorwaci, w mniejszym zakresie inne narody w Jugosławii, które decyzję monarchy postrzegały jako zamach wymierzony we wszystko w państwie, co nieserbskie.

W każdym razie kolejne miesiące po dokonaniu przewrotu w Jugosławii przebiegały po myśli króla Aleksandra I. Oficjalne komunikaty z Belgradu informowały o sukcesach dyplomacji jugosłowiańskiej, którymi były niewątpliwie podpisane porozumienia z Bułgarią¹² i Grecją¹³. W prasie zauważono, że umowy jugosłowiańsko-bułgarskie i jugosłowiańsko-greckie przyczynią się do ogólnego pokoju na Bałkanach, a także stanowią osobisty sukces monarchy, który, inaczej niż dotąd wszyscy premierzy jugosłowiańscy, zdołał wypracować porozumienie z Sofią i Atenami¹⁴. W istocie wiosną i latem 1929 roku król Aleksander I prowadził taką politykę zagraniczną, która zjednywała mu przychylność środowiska międzynarodowego, a w konsekwencji legitymizowała też sposób jego rządów w państwie. Na łamach „Dziennika Poznańskiego” stwierdzono, że: „[...] obecnie Bałkan został pozbawiony kłopotów największych”¹⁵, co w istocie było zasługą monarchy jugosłowiańskiego.

¹² Chodzi o porozumienie graniczne pomiędzy Bułgarią a Jugosławią, które zostało formalnie zatwierdzone 26 września 1929 roku. Wstępne podstawy porozumienia wypracowano już w marcu tego samego roku. Bułgarski rząd Andreya Lyapcheva wyraził gotowość do zawarcia porozumienia z Jugosławią z uwagi na nasilającą się aktywność rewolucjonistów macedońskich, którzy, nie zważając na ostrzeżenia bułgarskiej władzy, destabilizowali spokój na granicy bułgarsko-jugosłowiańskiej.

¹³ Punktem zapalnym w relacjach pomiędzy Grecją a Jugosławią był strategicznie ważny port w Salonikach. Strona jugosłowiańska domagała się szerokich wpływów w tym porcie, podczas gdy Grecy aspirowali do przejęcia nad nim całkowitej kontroli. Ostatecznie 17 marca 1929 roku ustanowiono w Salonikach wolną strefę w relacjach pomiędzy Grecją a Jugosławią. Następnie 27 marca 1929 roku pomiędzy tymi państwami został zawarty traktat o wzajemnej przyjaźni, który zatwierdził ustalenia dotyczące portu w Salonikach.

¹⁴ *Устави и владе...*, *op. cit.*, s. 267–268.

¹⁵ *Postępy pokoju na Bałkanie*, „Dziennik Poznański”, 29 III 1929, nr 74, s. 1.

Jeszcze w marcu 1929 roku na polecenie króla rząd P. Živkovicia przedstawił projekt ustawy antykorupcyjnej wymierzonej przeciw urzędnikom jugosłowiańskim, w kwietniu zaś zatwierdził zmiany w administracji państwowej, które miały na celu ograniczenie liczby ministerstw i urzędów w państwie¹⁶. Obie reformy były ze sobą powiązane i stawiały monarchę w roli władcy realizującego obietnice wygłoszone w dniu przewrotu ustrojowego.

Pozycję monarchy w kontekście wizerunkowym wzmocniła również informacja o udaremnieniu zamachu, który został rzekomo na niego przygotowany w Chorwacji. Źródła belgradzkie wskazywały na to, że autorami planowanego zamachu byli działacze związani ze środowiskiem komunistycznym, choć te doniesienia nie zostały udowodnione. Natomiast jeszcze jedną formą budowania wizerunku monarchy była informacja o narodzinach jego trzeciego syna, księcia Andrzeja, które miały miejsce 28 czerwca 1929 roku. Ta informacja została opublikowana nie tylko w prasie jugosłowiańskiej, ale również przedostała się do tytułów międzynarodowych¹⁷. Można więc zauważyć, że w pierwszych miesiącach po ustanowieniu przewrotu w państwie król Aleksander I podjął szereg działań, które miały dostarczyć mu kapitał zaufania zarówno wśród poddanych w Jugosławii, jak i w środowisku międzynarodowym. Wspominane działania zostały wykorzystane jako cztery czynniki legitymizujące w świadomości społecznej i politycznej pozycję monarchy po dokonaniu przewrotu, a mianowicie:

- Czynniki zewnętrzny – skuteczność w polityce międzynarodowej.
- Czynniki systemowy – zdecydowana działalność w polityce wewnętrznej.
- Czynniki opatrnościowy – nieuleganie presji wobec komunistycznych zamachowców.
- Czynniki funkcjonalny – dbałość o szczęście rodziny królewskiej.

Grupę tych czynników – niezależnie od ich rzeczywistego wymiaru w sensie pragmatycznym – miał utrwalić porządek w państwie jugosłowiańskim po usankcjonowaniu przemian ustrojowych. Jednak cieniem na omówione kwestie kładła się działalność chorwackiego ruchu rewolucyjnego pn. Ustasze (Hrvatski revolucionarni pokret – Ustaša), który prowadził regularną działalność terrorystyczną na terytorium Jugosławii, począwszy od ustanowienia przewrotu przez monarchę¹⁸. To właśnie ustasze 22 marca 1929 roku zorganizowali w Zagrze-

¹⁶ *Walka z nadużyciami w Jugosławii*, „Dziennik Poznański”, 21 III 1929, nr 67, s. 7; *Reformy w królestwie S. H. S.*, „Dziennik Poznański”, 24 III 1929, nr 70, s. 17; *Reformy w Jugosławii*, „Dziennik Poznański”, 3 IV 1929, nr 77, s. 2.

¹⁷ *Trzeci królewicz jugosłowiański*, „Dziennik Poznański”, 2 VII 1929, nr 149, s. 2.

¹⁸ Nazwa organizacji wywodzi się od słowa *ustati*, które w polskim tłumaczeniu oznacza *powstawać*. Organizacja w sensie formalnym została powołana 7 stycznia 1929 roku ze struktur chorwackiej Partii Prawa (*Stranka prava*, dalej: SP). Dzień wcześniej monarcha zdelegalizował

biu zamach na sympatyzującego z monarchią dziennikarza Toniego Schlegela, który był redaktorem naczelnym zagrzebskich „Novosti”, a także właścicielem jugosłowiańskiej firmy nakładowej Jugostampa¹⁹. Wymienione czasopismo i firma stanowiły ważną formę komunikacji monarchy z Chorwatami w realizacji propagandy dworu. Zresztą premier Živković porozumiał się z T. Schlegelem jeszcze w styczniu 1929 roku w sprawie ustalenia zakresu jego roli na terytorium chorwackim. Po zabójstwie dziennikarza rząd ogłosił nagrodę w wysokości dwustu tysięcy dinarów za ujęcie zamachowca²⁰. Wkrótce okazało się, że zabójcą T. Schlegela był polityk powiązany z ustaszami – Marko Hranilović²¹.

Mniej istotnym problemem w wizerunkowej budowie nowego porządku w Jugosławii była klęska żywiotowa, której skutki okazały się najbardziej dotkliwe dla miasta Skopje. Główny ośrodek dążeń macedońskich rewolucjonistów znacząco ucierpiał pod wpływem wylania rzeki Vardar, co Macedończycy wykorzystali w rozgrywce propagandowej przeciwko królowi Aleksandrowi I, głosząc, iż nawet siły natury nie przyjmują zaprowadzonego przez niego ustroju²².

Tymczasem kolejne ważne decyzje monarchy zostały podjęte 3 października 1929 roku. Na mocy *ustawy o nazwie i podziale Królestwa na obszary administracyjne* w państwie dokonały się dwie zasadnicze zmiany. Po pierwsze, ustanowiono oficjalną nazwę państwa *Królestwo Jugosławii*, a po drugie, przeprowadzono gruntowną reformę administracyjną²³. Król Aleksander I zniósł

wszystkie ugrupowania polityczne w państwie. Na czele ustaszys stanął chorwacki faszysta i sekretarz SP Ante Pavelić. Ustaszys byli skrajnie nacjonalistyczną i faszystowską organizacją terrorystyczną, która dążyła do uzyskania pełnej niepodległości Chorwacji. W każdym razie w 1929 roku ustaszys znajdowali się w procesie umacniania struktur w nielegalnym jugosłowiańskim podziemiu politycznym, a ich najbardziej wzmocniona działalność terrorystyczna rozpoczęła się w latach trzydziestych XX wieku. J. Tomasević, *War and Revolution in Yugoslavia 1941–1945: Occupation and Collaboration*, Stanford University Press, Stanford 2001, s. 30.

¹⁹ Убица Тони Шлегла уцелен са 200.000 динара, „Политика”, 24 III 1929, nr 7506, s. 2–3.

²⁰ *Ibidem*, s. 2.

²¹ M. Hranilović został ujęty w październiku 1929 roku, a po niemalże dwuletnim procesie został skazany na śmierć przez powieszenie. Wyrok wykonano 25 września 1931 roku. Tego samego dnia powieszono również Matiję Soldina, któremu zarzucono udział w zorganizowaniu zamachu na T. Schlegela. W trakcie procesu M. Hranilović i M. Soldin odcięli się od wszelkich powiązań z ustaszami, ale ich przynależność do organizacji nie budziła żadnych wątpliwości. Okoliczności procesu i motywów działań M. Hranilovicia zostały opisane w artykule Tomislava Jonjicia, w którym zostały umieszczone fragmenty rozmowy przeprowadzonej z Mariją Hranilović, siostrą skazanego na śmierć Marko. Zob. Tomislav Jonjić, <http://www.tomislavjonjic.iz.hr>, dostęp 2 II 2016; T. Jonjić, „Marija Hranilović: Moja su braća dala živote za Hrvatsku!”, 2 II 2016.

²² Niebываła клęска жывиотова навиедзила Сербје, „Дзиеппик Познаński”, 25 VIII 1929, nr 195, s. 3.

²³ *Zakon o nazivu i podeli Kraljevine na upravna područja*, [w:] *Jugoslavija 1918–1988. Tematska Zbirka Dokumentata*, red. B. Petranović, M. Zečević, Izdavačka radna organizacija „Rad”, Beograd 1988, s. 315–316.

podział państwa na okręgi (oblasty), a w jego miejsce wprowadził prowincje (banowiny, trans. бановине). Na podstawie przeprowadzonej reformy liczb jednostek administracyjnych państwa uległa zmniejszeniu z trzydziestu trzech do dziewięciu²⁴. Prowincje zostały teoretycznie wyodrębnione przy zastosowaniu kryterium geograficznego, choć w praktyce monarcha uwzględnił także kryteria narodowościowe, ponieważ granice i stolice jednostek administracyjnych odpowiadały wiodącemu narodowi zamieszkującemu konkretną prowincję. Nazwy banowin nie znajdowały odniesienia do narodów, które je zamieszkiwały, ale trudno nie zauważyć, że podział administracyjny króla Aleksandra I ustanowił sześć prowincji serbskich, dwie chorwackie i jedną słoweńską²⁵. Niezależną jednostką administracyjną pozostało miasto Belgrad.

Reforma monarchy stanowiła częściowy wyraz realizacji federalistycznych dążeń chorwackich. Z uwagi na szerokie kompetencje zarządców prowincji, tzw. Banów, Chorwaci otrzymali w praktyce kontrolę nad banowinami Savską i Primorską. W każdym razie odstępienie od nazwy symbolizującej wielonarodowość królestwa oraz ustanowienie geograficznych nazw jednostek administracyjnych państwa świadczyły o takich działaniach króla Aleksandra I, które polegały na uruchomieniu procesu asymilacyjnego. Reforma monarchy była podjęciem próby utworzenia tzw. narodu jugosłowiańskiego. Król dążył do stanu, w którym Chorwaci, Serbowie i Słoweńcy będą identyfikowali się z poczuciem jugosłowiańskości, a ich tradycje narodowe zostaną przeniesione do poziomu regionalizmów. W ten sposób doniosłe przedwojenne postanowienia z Korfu i Genewy – leżące u podstaw utworzenia Jugosławii Karađorđevićów – straciły na znaczeniu.

Król Aleksander I upatrywał szansę na realizację swojej polityki w ociepleniu stosunków z Chorwatami, ale czołowi decydenci zdelegalizowanej ludowej partii chłopskiej stale wyrażali nieufność wobec monarchy. Tę tendencję stanowczo wzmacniał V. Maček. W środowisku chorwackich ludowców rozumiano bowiem, że wszelkie ustępstwa i zapewnienia monarchy nie mają charakteru całościowego, a stanowią wyłącznie okres przejściowy przed wzmocnieniem jego władzy w państwie. Niemniej aparat propagandowy monarchy jugosłowiańskiego był na tyle rozbudowany, że 19 października 1929 roku do publicznej wiadomości prze-

²⁴ Na podstawie ustawy króla Aleksandra I wydzielono następujące prowincje: Dravską ze stolicą w Lublanie, Savską – Zagrzeb, Vrbaską – Banja Luka, Primorską – Split, Drinską – Sarajewo, Dunavską – Nowy Sad, Moravską – Niš, Zetska – Cetynia oraz Vardarską – Skopje, a także miasto Belgrad. *Zakon o nazivu i podeli Kraljevine na upravna područja*, [w:] *Jugoslavija 1918–1988...*, *op. cit.*, s. 315–316.

²⁵ Dejan Djokić zauważył, że za prowincję słoweńską należało uznać Dravską, za chorwackie zaś: Savską i Primorską. D. Djokić, *op. cit.*, s. 72–73.

Mapa

Podział administracyjny Królestwa Jugosławii na dziewięć prowincji (banowin) uregulowany na mocy ustawy króla Aleksandra I z dnia 3 października 1929 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Zakon o nazivu i podeli Kraljevine na upravna područja*, [w:] *Jugoslavija 1918–1988...*, op. cit., s. 315–316.

kazano list, który monarcha został wysłany przez grupę chłopów z Chorwacji²⁶. W liście została wyrażona wdzięczność za prowadzoną politykę zapewniającą całemu państwu szczęście i dobrobyt²⁷.

Takie działania można było określić sztucznym zdobywaniem poparcia wśród Chorwatów. Niecałe dwa miesiące później, w czterdziestą pierwszą rocznicę urodzin króla Aleksandra I, w prasie rządowej poinformowano o kolejnym spisku na jego życie, który, inaczej niż w maju 1929 roku, był tym razem inspirowany przez chorwackich separatystów. W Polsce to wydarzenie zostało zrelacjonowane przez „Ilustrowany Kurjer Codzienny” oraz „Gazetę Lwowską”, gdzie zauważono, iż w konsekwencji wykrycia spisku na życie monarchy policja jugosłowiańska rozpoczęła masowe aresztowania²⁸. Wśród zatrzymanych znalazł się V. Maček,

²⁶ Chodziło o grupę około 150 chłopów z chorwackiego Zagorje. Arhiv Jugoslavije [dalej: AJ], bs., *Краљ Александар са депутацијом савеза хрватских сељачких задруга у Београду*, 19 октобар 1929.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *Wykrycie nowego spisku w Zagrzebiu*, „Ilustrowany Kurjer Codzienny”, 18 XII 1929, nr 346, s. 10; *W Białogrodzie wykryto spisek na życie króla Aleksandra*, „Gazeta Lwowska”, 18 XII 1929, nr 291, s. 2.

którego aresztowano 22 grudnia 1929 roku. Politykowi postanowiono wyłącznie zarzut publicznego głoszenia treści antypaństwowych – zarówno jego, jak i pozostałych zatrzymanych członków partii nie postawiono więc wtedy w stan oskarżenia o usiłowanie zamachu na monarchę. W każdym razie udaremniiony spisek na życie króla był nośnym pretekstem do uciszenia konkurencji politycznej²⁹. Rzekomy udział V. Mačka w organizacji zamachu został opisany 23 grudnia 1929 roku na łamach „Politiki”, gdzie stwierdzono, iż przywódca chorwackich ludowców udzielał pomocy niedoszłym zamachowcom³⁰. Następnego dnia francuski „Le Petit Parisien” poinformował o antykrólewskim spisku terrorystycznym w Jugosławii, w którym ważną rolę odegrał, Maček, a więc z Belgradu do dyskursu międzynarodowego przedostał się sygnał mający na celu dyskredytację chorwackich ludowców³¹.

Monarsze i rządowi chodziło wyłącznie o skompromitowanie i rozbitcie niewygodnego środowiska politycznego. Ten cel został częściowo osiągnięty. Działalność chorwackich ludowców została sparaliżowana w granicach Jugosławii, a na początku 1930 roku jeden z czołowych decydentów tego ugrupowania – Dragutin-Karla Kovačević – w oficjalnym przemówieniu odciął się od partii i wyraził poparcie dla króla³². Reakcją na te wydarzenia było memorandum wygłoszone przez działaczy chorwackich ludowców na emigracji: Augusta Košutića i Juraja Krnjevića, którzy 25 stycznia 1930 roku, podczas posiedzenia Ligi Narodów, wyrazili głębokie ubolewanie z powodu sytuacji wprowadzonej w Jugosławii przez króla Aleksandra I. Chorwaccy politycy emigracyjni ustrój w państwie określili „absolutystycznym reżimem serbskiego króla, gdzie odebrano Chorwatom podstawowe prawa narodowe”³³. Ponadto wyszczególniono liczne przykłady rażącego naruszenia zasad demokratyzmu w państwie, a także zaapelowano o uwolnienie V. Mačka³⁴.

Proces przewodniczącego chorwackich ludowców i innych członków partii, rzekomo powiązanych z planem zamachu na monarchę, odbył się od 24 kwietnia do 14 czerwca 1930 roku. Siedmioosobowy skład sędziowski pod przewodnictwem Dušana Suboticia uniewinnił V. Mačka i dziewięciu innych polityków. Natomiast wyroki skazujące od sześciu miesięcy do piętnastu lat pozbawienia wolności usły-

²⁹ I. Perić, *Vladko Maček: politički portret*, Golden Marketing – Tehnička Knjiga, Zagreb 2003, s. 145–146.

³⁰ *Хапшење з др Вл. Маћка*, „Политика”, 23 XII 1929, nr 7772, s. 3.

³¹ *Le Complot Terroriste de Yougoslavie*, „Le Petit Parisien”, 25 XII 1929, nr 19293, s. 3.

³² D. Djokić, *op. cit.*, s. 78–79.

³³ *Memorandum Augusta Košutića i Juraja Krnjevića Ligi naroda*, [w:] *Jugoslavija 1918–1988...*, *op. cit.*, s. 317–320.

³⁴ *Ibidem*.

Zdjęcie 2

Vladko Maček – lider chorwackich dążeń separatystycznych po śmierci Stjepana Radicia

Źródło: Profil školski portal, <http://www.profil.hr>, 4 II 2016.

szalo czterestu innych chorwackich ludowców³⁵. Po powrocie do Zagrzebia V. Maček został owacyjnie powitany przez okolicznych mieszkańców. To stanowiło sygnał dla monarchy, że, pomimo jego działań wymierzonych w zdyskredytowanie chorwackich ludowców, wciąż większa część Chorwatów utożsamia się z tym ugrupowaniem. V. Mačkowi został więc przydzielony tajny agent policji jugosłowiańskiej, który miał obserwować jego wszelkie ruchy – król i rząd obawiali się wszak możliwości wzniesienia rewolucji przez Chorwatów³⁶. Król Aleksander I zaprowadził twarde rządy w państwie, ale w rywalizacji o popularność w Chorwacji wyraźnie przegrywał z V. Mačkiem, który, choć oficjalnie nie mógł reprezentować żadnego ugrupowania, to głosił nośne idee wolnościowe.

Wbrew problemom wewnętrznym w cementowaniu władzy monarcha jugosłowiański konsekwentnie realizował zdecydowaną i skuteczną politykę zagraniczną. Ważną rolę w tym czasie odgrywał zaufany człowiek króla Aleksandra I, minister spraw zagranicznych, V. Marinković, który, będąc wyrazicielem koncepcji monarchy, dążył do zacieśniania współpracy pomiędzy państwami bałkańskimi. Henryk Batowski w 1930 roku na łamach „Ilustrowanego Kuryera Codziennego” nazwał V. Marinkovicia „szermierzem idei jedności bałkańskiej”³⁷, co dobitnie

³⁵ *Пресуда Државног суда*, „Политика”, 15 VI 1930, nr 7939, s. 1–2.

³⁶ I. Perić, *op. cit.*, s. 149.

³⁷ *Balkan myśli o porozumieniu i jedności*, „Ilustrowany Kuryer Codzienny”, 6 X 1930, nr 270, s. 3.

świadczyło o nastawieniu jugosłowiańskiego ministra spraw zagranicznych do statusu państw na Bałkanach.

W istocie w czerwcu i październiku 1930 roku dyplomacja jugosłowiańska osiągnęła dwa ważne sukcesy w polityce zagranicznej. Otóż od 25 do 27 czerwca 1930 roku w miejscowości Štrbské Pleso odbyła się konferencja państw Małej Ententy. To właśnie w tej miejscowości 27 czerwca 1930 roku doszło do zawarcia trójstronnego porozumienia pomiędzy Jugosławią, Czechosłowacją i Rumunią, które zastępowało dotychczasowe ustalenia dwustronne pomiędzy tymi państwami w ramach Małej Ententy. Andrzej Essen zauważył, że konferencja w Štrbské Pleso przyczyniła się do zbliżenia gospodarczego pomiędzy uczestniczącymi państwami³⁸, co w klimacie ogólnoświatowego kryzysu ekonomicznego stanowiło ważną formę zaufania w ramach wzajemnych stosunków.

Natomiast 5 października 1930 roku zwołano w Atenach pierwszy kongres bałkański, w którym uczestniczyli przedstawiciele Jugosławii, Albanii, Bułgarii, Grecji, Rumunii oraz Turcji³⁹. Cele kongresu zostały zogniskowane wokół ustalenia współpracy gospodarczej i ochrony praw mniejszości narodowych. Ważność tego kongresu dostrzeżono w polskiej prasie. W „Ilustrowanym Kurjerze Codziennym” ogłoszono, że nad Bałkanami rozciągnęła się idea porozumienia i jedności w duchu koncepcji wszechbałkańskiej, za której mentalnego wodza uważa się jugosłowiańskiego ministra V. Marinkovicia⁴⁰. Stwierdzono, że dla tej idei istniało wiele zagrożeń, ale tendencje na Bałkanach wskazywały na chęć współpracy pomiędzy wybranymi państwami ponad różnymi antagonizmami⁴¹.

Spotkanie w Atenach było ważnym aspektem w polityce zagranicznej państwa jugosłowiańskiego, tym bardziej że dzień przed rozpoczęciem obrad doszło w Rzymie do zaręczyn księżniczki Joanny Sabaudzkiej i króla Borysa III. To w praktyce oznaczało zacieśnienie stosunków politycznych pomiędzy Włochami a Bułgarią⁴², choć na łamach włoskiego dziennika „Il Messaggero” kategorycznie

³⁸ A. Essen, *op. cit.*, s. 228–229.

³⁹ W artykule „Gazety Lwowskiej” poinformowano, że w kongresie wziął również udział przedstawiciel Międzynarodowego Biura Pokoju – belgijski senator Henri La Fontaine, a także przedstawiciel sekretariatu Ligi Narodów – Francis Paul Walters. *Konferencja państw bałkańskich*, „Gazeta Lwowska”, 7 X 1930, nr 231, s. 3.

⁴⁰ Zdaniem Henryka Batowskiego, autora omawianego artykułu, to V. Marinković utworzył i spopularyzował dosyć radykalnie brzmiące hasło: *Balkan dla narodów bałkańskich*. W każdym razie podobne hasła na poziomie państw europejskich stały się niezwykle nośne w latach trzydziestych XX wieku. *Balkan myśli o porozumieniu i jedności*, „Ilustrowany Kurjer Codzienny”, 6 X 1930, nr 270, s. 3.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² Księżniczka Joanna Sabaudzka była czwartym dzieckiem i trzecią córką króla Włoch Wiktora Emmanuela III. Jej zaręczyny z królem Bułgarii Borysem III wzbudzały skojarzenia z innymi zaręczynami na linii włosko-bułgarskiej, które miały miejsce w 1893 roku. Wtedy bowiem król

zdementowano opinie, jakoby zaślubiny miały charakter polityczny, stwierdzając iż: „Małżeństwo to jest ukoronowaniem miłości, a nie wynikiem chłodnych obliczeń politycznych, które obu dynastiom były zawsze obce [...], niezależnie od tego radosny ten wypadek oznacza złączenie się narodu włoskiego z bułgarskim”⁴³. W podobnym tonie wypowiedziały się inne wiodące włoskie gazety⁴⁴, co było zresztą klarownym odzwierciedleniem cynizmu w prasie włoskiej okresu międzywojennego.

Pod wpływem informacji o zaślubinach księżniczki Joanny i króla Borysa III na łamach prasy spekulowano, że wkrótce dojdzie do naprężenia w stosunkach włosko-jugosłowiańskich i bułgarsko-jugosłowiańskich. Takie spekulacje tłumaczono wieloletnim sporem terytorialnym pomiędzy Królestwem Karadorżewiców a Włochami i Bułgarią, który wciąż utrzymywał się w relacjach między tymi państwami pomimo podjętych umów porozumiewawczych w ostatnich latach⁴⁵. Sytuację Jugosławii dodatkowo komplikował fakt, że na arenie międzynarodowej obrała politykę ścisłej współpracy z Francją i w ramach Małej Ententy, a więc działając w politycznym afroncie wobec Włoch.

Tymczasem pomimo napiętej sytuacji wewnętrznej i braku spodziewanej popularności w nieserbskich częściach państwa król Aleksander I nie zrezygnował z zabiegów służących umacnianiu władzy. Na przełomie stycznia i lutego 1931 roku monarcha wraz z małżonką przebywał w Zagrzebiu. Para królewska odwiedziła między innymi klasztor sióstr miłosierdzia⁴⁶, dając w ten sposób wyraz poszanowania chorwackiego katolicyzmu, który przez monarchę był wtedy traktowany jako element szerokiego dziedzictwa jugosłowiańskiego. Para królewska odwiedziła także placówki edukacyjne, oświatowe i kulturalne, lokalną kawiarnię, dom studencki, park, a nawet na krótko wzięła udział w uroczystości weselnej pospolitej zagrzebskiej pary⁴⁷. W archiwach jugosłowiańskich zachowało się zdjęcie chorwackiej dziewczynki, pozdrawiającej kró-

Bułgarii Ferdynand I Koburg poślubił włoską księżniczkę Marię Luizę Burbon-Parmeńską, córkę i zarazem jedno z dwudziestu czterech (!) dzieci wpływowego księcia Roberta Parmeńskiego.

⁴³ *Zaręczyny króla bułgarskiego Borysa z księżniczką włoską Joanną*, „Ilustrowany Kurjer Codzienny”, 6 X 1930, nr 270, s. 2.

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ AJ, Збирка фотографија Двора Краљевине Југославије, sygn. ОЗФ-74-3, *Краљ Александар и Краљица Марија у посети самостани милосрдних сестара у Загребу*, 31 јануар 1931.

⁴⁷ AJ, Збирка фотографија Двора Краљевине Југославије, sygn. ОЗФ-74-2, *Девојуица поздравља Краљицу Марију и Краља Александра и обданишту на трењевки у Загребу*, 29 јануар 1931.

lewską parę – to zdjęcie było następnie wykorzystywane w rządowym aparacie propagandowym⁴⁸.

Kolejne relacje belgradzkiej „Politiki” były w większości poświęcone omówieniom podróży monarchy do Zagrzebia. Na pierwszych stronach wydań tej gazety na przełomie stycznia i lutego 1931 roku opisywano euforię mieszkańców i notabli Zagrzebia. Próbowano w ten sposób budować wizerunek serdecznych relacji monarchy z Chorwatami. W wyobrażeniu „Politiki” król Aleksander I był mężem stanu i ojcem narodu, królowa Maria zaś opiekunką rodzin i przyjaciółką dzieci jugosłowiańskich⁴⁹.

W istocie król Aleksander I podejmował wszelkie możliwe działania mające na celu zdobycie przychylności wśród narodu chorwackiego. Można zatem zauważyć, że różne były formy tych działań. Po jednej stronie monarcha stosował politykę opresyjności wobec opozycji politycznej, po drugiej zaś starał się być blisko społeczeństwa i wyrażać zainteresowanie jego sprawami. W każdym razie, mozolnie budowany wizerunek króla Aleksandra I ulegał licznym kryzysom, do których przyczyniła się nie tylko opozycja chorwacka, ale również policja, służby specjalne i inne organizacje jugosłowiańskie.

Otóż 18 lutego 1931 roku w Zagrzebiu dokonano zamachu na cenionego historyka Milana Šufflaya, który na skutek odniesionych ran zmarł następnego dnia. Chorwacki naukowiec był specjalistą w zakresie historii Albanii, a także bez powodzenia próbował angażować się w politykę. W przeszłości M. Šufflay wielokrotnie wyrażał swoją niechęć wobec państwa jugosłowiańskiego i otwarcie głosił potrzebę uniezależnienia się Chorwacji. Takie informacje przytoczono 21 lutego 1931 roku na łamach „Ilustrowanego Kuryera Codziennego”, jednocześnie dodając, że zabójstwo naukowca „wstrząsnęło” całą Jugosławią⁵⁰.

Wątek zabójstwa chorwackiego naukowca został częściowo zlekceważony w prasie międzynarodowej z uwagi na to, że trzy dni później miało miejsce usiłowanie zabójstwa króla Albanii Ahmeda Zogu, podczas jego pobytu w Wiedniu. To wydarzenie zdominowało doniesienia prasowe w drugiej połowie lutego 1931 roku. Również propaganda jugosłowiańska dołożyła wszelkich starań, aby okoliczności zamachu na M. Šufflaya nie zostały w pełni ujawnione. Na łamach

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ *Градско заступство Заграда код Њ. В. Краља*, „Политика”, 29 I 1931, nr 8164, s. 1–2; *Њ. В. Краљ и Краљица у загребачком радничком кбаршу*, „Политика”, 30 I 1931, nr 8165, s. 1–2; *Њ. В. Краљ и Краљица послеђују загребачке школе и хумане институције*, „Политика”, 31 I 1931, nr 8166, s. 1–2; *Чајанка у загребачком двору*, „Политика”, 1 II 1931, nr 8167, s. 1–2; *Краљ и Краљица у шестинама*, „Политика”, 2 II 1932, nr 8168, s. 1–2 i inne.

⁵⁰ *Sensacyjne morderstwo polityczne w Zagrzebiu*, „Ilustrowany Kuryer Codzienny”, 21 II 1931, nr 52, s. 13.

„Politiki” stosunkowo późno napisano o „tajemniczym napadzie” na zagrzebskiego profesora, który zmarł w wyniku rozległych ran zadanych młotkiem. Poinformowano, że policja dołoży wszelkich starań w ujęciu sprawcy⁵¹. W tej samej gazecie, na ogół gęsto rozpisującej się o sprawach państwa, umieszczono jeszcze krótki artykuł o pogrzebie naukowca, który spoczął na cmentarzu Mirogoj. W artykule napisano wyłącznie o podstawowych szczegółach skromnej ceremonii⁵².

Policja jugosłowiańska nigdy nie szukała sprawców zabójstwa, ponieważ musiałyby zacząć od najwyższego szczebla w Zagrzebiu. Otóż współcześnie wiadomo, że zamach na M. Šufflaya zorganizowała królewska organizacja Młoda Jugosławia (Mlada Jugoslavija, trans. Млада Југославија), której członkowie: Ljubomir Belošević i Branko Zwerger dokonali morderstwa na zlecenie szefa zagrzebskiej policji Janko Bedekovicia⁵³. W sprawie wyjaśnienia mordu na M. Šufflayu interweniowali wybitni uczeni: Albert Einstein i Heinrich Mann, którzy w oficjalnym piśmie protestacyjnym zwrócili się do Ligi Praw Człowieka oraz amerykańskiej gazety „The New York Times”. Za zabójstwo obwiniono króla Aleksandra I, nazywając sposób jego rządów absolutystycznym horrorem i terrorem wobec Chorwatów. Zauważono, że jego podróż do Zagrzebia na przełomie stycznia i lutego 1931 roku była poprzedzona licznymi ostrzeżeniami wysłanymi w kierunku polityków opozycji, którym zagrożono, że w przypadku jakiegokolwiek manifestacji antykrólewskiej zostaną wyciągnięte surowe konsekwencje – insynuowano śmierć⁵⁴.

A. Einstein i H. Mann skierowali do monarchy następujące słowa: „Morderstwo jako źródło osiągnięcia celów politycznych nie może być tolerowane”⁵⁵. W każdym razie reakcja wybitnych uczonych, pomimo rozpowszechnienia listu w USA i Europie, nie zakończyła się spodziewanym przez nich rezultatem. Sprawę zlekceważono i pieczołowicie pielęgnowany wizerunek króla Aleksandra I nie uległ znaczącemu pogorszeniu w środowisku międzynarodowym⁵⁶. Wszakże 22 lutego 1931 roku „Ilustrowany Kuryer Codzienny” opublikował wymownie

⁵¹ *Загонетни напад на загребачког професора др. Шуфлаја*, „Политика”, 21 II 1931, nr 8187, s. 4.

⁵² *Погреб др. Милана Шуфлаја*, „Политика”, 23 II 1931, nr 8189, s. 7.

⁵³ J. Bedeković był oprawcą i sadystą. Większość swojej kariery policyjnej spędził w Zagrzebiu, ale pracował też w jugosłowiańskim ministerstwie spraw wewnętrznych. Specjalizował się w zadawaniu tortur i doprowadzaniu do samobójstw członków ruchów komunistycznych, separatystycznych i ustaszy. Zmarł 9 kwietnia 1938 roku w szpitalu psychiatrycznym we Vrapču. B. Janjatić, *Politički teror u Hrvatskoj 1918–1935*, Hrvatski institut za povijest: Dom i svijet, Zagreb 2002, s. 233–234.

⁵⁴ Croatian History, <http://www.croatianhistory.net>, A. Einstein, H. Mann, „Appeal to the International League Of Human Rights”, 5 II 2016.

⁵⁵ *Ibidem*.

⁵⁶ P. J. Cohen, D. Riesman, *Serbia's Secret War: Propaganda and the Deceit of History*, Texas A&M University Press, Texas 1996, s. 10–11.

zatytułowany artykuł *Aleksander I – król i bohater*. W tekście wymieniono liczne zalety monarchy jugosłowiańskiego, przypomniano o jego bohaterskiej przeszłości, a także o wielkiej odwadze i honorze. Okres rządów króla Aleksandra I od ustanowienia dyktatury w Jugosławii podsumowano następującymi słowami: „[...] tworzy osobisty rząd i w swoje własne ręce bierze kierownictwo nawy państwowej. Szczęśliwe rezultaty nie dały na siebie długo czekać: prawodawstwo zostaje zunifikowane, zręczna decentralizacja kładzie kres ruchom separatystycznym, administracja zostaje zreorganizowana, a rolnictwo, to największe i prawdziwe bogactwo Jugosławii, rozwija się na świecie. Po raz pierwszy od czasu wojny chłopci mogą wreszcie pracować i żyć w spokoju, a ich miłość do króla, który trzy małe ludy zjednoczył w wielkie państwo, wzrasta z dnia na dzień”⁵⁷.

Słowa opublikowane w „Ilustrowanym Kurjerze Codziennym” były jedną z różnych ocen wydarzeń w Jugosławii po 6 stycznia 1929 roku. Rządy króla Aleksandra I w prasie polskiej i międzynarodowej odebrano bowiem niejednoznacznie. Często pisano o dyktaturze i przewrocie, ale zdarzały się również opinie mówiące o trosce i najwyższej odwadze monarchy, skupionej na działaniach podjętych w celu ratowania trwałości państwa jugosłowiańskiego. Tymczasem w zasadzie jednomyślność osądów utworzyła się w środowisku prasowym, gdy 3 września 1931 roku król Aleksander I wydał manifest ustanawiający konstytucję Królestwa Jugosławii⁵⁸. Oto bowiem zakończył się przeszło dwuipółletni okres w państwie jugosłowiańskim, w którym nie obowiązywała ustawa zasadnicza, a wyłącznie doraźne prawa wydawane przez monarchę i rząd. Proklamacja konstytucji we wrześniu 1931 roku została więc w środowisku prasowym powiązana z zakończeniem dyktatury, przewrotu, okresu przejściowego lub innej formy funkcjonowania Jugosławii, którą zdefiniowały rozmaite tytuły prasowe. Niezależnie od interpretacji wiodący komunikat brzmiał, że Królestwo Karadorđevićów powróciło na drogę demokracji i konstytucjonalizmu.

W dniu ogłoszenia konstytucji król Aleksander I, tak jak w styczniu 1929 roku, wygłosił orędzie do narodu, w którym wypowiedział następujące słowa: „Zabezpieczenie jedności narodowej i jedności państwa jest Mym świętym obowiązkiem i najwyższym celem Mego panowania. Było to także głównym zadaniem ustroju, który wprowadziłem dnia 6 stycznia 1929 roku. [...] Moja wiara w miłość Narodu i jego siłę moralną była Mi zawsze pewną podporą we wszystkich wysiłkach zmierzających do konsolidacji położenia kraju. Czuję się szczęśliwym i dumnym, że Mój ukochany Naród od pierwszej chwili zrozumiał pobudki Mego

⁵⁷ *Aleksander I – król i bohater*, „Ilustrowany Kurjer Codzienny”, 22 II 1931, nr 53, s. 6.

⁵⁸ AJ, Службене новине Краљевине Југославије, бр. 200, *Моме драгом народу – манифест Краља Александра*, 3 септембар 1931.

postępowania i że przez jednomyślną aprobatę przyczynił się wspaniale do zrealizowania Mych zamiarów. Dzięki temu szerokiemu poparciu Narodu, któremu składam z wdzięcznością hołd, zdołałem szczęśliwie przeprowadzić stosunkowo w krótkim czasie zarówno doniosłe zmiany w życiu narodowym i politycznym, jak i oprzeć życie Narodu na trwałych i zdrowych podstawach. W przekonaniu, że rezultaty prac dokonanych do tej pory [...] pozwalają rozpocząć realizowanie i ostatecznie reorganizowanie struktury państwa [...], postanowiłem oprzeć dalszą pracę nad realizacją celów polityki narodowej na szerokich podstawach bezpośredniej współpracy z Narodem. Mając wiarę w Boga i szczęśliwą przyszłość Królestwa Jugosłowiańskiego, nadaję temu królestwu nową konstytucję”⁵⁹.

Można zatem zauważyć, że sposób komunikacji monarchy z narodem nie odzwierciedlał rzeczywistej sytuacji w państwie. Król Aleksander I pominął stanowisko opozycji chorwackiej, próbując utworzyć taki obraz odrestaurowanej Jugosławii, gdzie wszelkie jego decyzje spotykały się z uznaniem narodu, a przeszło dwuipółletni okres przeobrażeń w kraju zakończył się jego sanacją. Dalece rozwinięte poczucie identyfikacji monarchy z poddanymi, jednocześnie jego pogarda wobec nadużyć partyjnych świadczyły o tym, iż Królestwo Jugosławii wciąż pozostawało w okresie przejściowym.

Postanowienia konstytucji, zastępującej ustawę zasadniczą z 1921 roku, umocniły *de iure* władzę monarchy w państwie. To oznaczało, że król Aleksander I osiągnął stan legitymizacji prawnej swoich rządów, które zostały oparte na konstytucji faworyzującej jego pozycję. Oto bowiem ustroj Królestwa Jugosławii został określony dwuprzymiotnikowo jako monarchia konstytucyjna i dziedziczna⁶⁰. Odstąpiono zatem od zasady parlamentaryzmu, która była cechą ustrojową zapisaną w postanowieniach poprzedniej konstytucji z 1921 roku. Ponadto w duchu rojalistycznych tendencji asymilacyjnych w zapisach konstytucji stwierdzono, że Jugosławię zamieszkuje wyłącznie jeden naród⁶¹, choć oficjalnym językiem państwa pozostał serbsko-chorwacko-słoweński⁶². Monarcha odstąpił

⁵⁹ Polskie tłumaczenie zostało zaczerpnięte z „Kuriera Poznańskiego”, aczkolwiek autor do tego przekładu zastosował kilka korekt na podstawie porównania z oryginalnym tekstem opublikowanym w gazecie „Politika” oraz przy zastosowaniu współczesnych reguł języka polskiego. *Nowa konstytucja w Jugosławii*, „Kurier Poznański”, 4 IX 1931, nr 404, s. 2; *Мое Драгом Народу*, „Политика”, 3 IX 1931, nr 8375, s. 1.

⁶⁰ Preambuła konstytucji była skromniejsza w porównaniu do pełnej patosu preambuły ustawy zasadniczej w 1921 roku, mianowicie zamknęła się w jednym zdaniu: „My, Aleksander I, z łaską Boga i z woli ludu Króla Jugosławii, niniejszym ustanawiam i ogłaszam konstytucję Królestwa Jugosławii”. *Устави и владе...*, *op. cit.*, s. 249.

⁶¹ Ten zapis znalazł się w artykule czwartym konstytucji i brzmiał: „Obywatelstwo jest jedno w całym Królestwie”. Nie zastosowano zatem precyzyjnego określenia narodu. *Ibidem*, art. 4, s. 249.

⁶² *Ibidem*, art. 3, s. 249.

zatem od ustanowienia *de iure* nazwy języka jugosłowiańskiego, która przecież była właściwa dla wyrażanych przez niego tendencji.

Konstytucja z 1931 roku przywróciła parlament, ale zmianie uległa jego struktura, ponieważ został podzielony na Zgromadzenie Narodowe⁶³ oraz Senat. Uprawnienia legislacyjne parlamentu były równorzędne z prerogatywami monarchy w tym zakresie. Ponadto król wraz z rządem skupiał pełnię władzy wykonawczej, został określony głową państwa i naczelnym dowódcą, a także dysponował zarówno prawem zwoływania i rozwiązywania parlamentu, jak i właściwie dowolnym wpływem na skład Rady Ministrów⁶⁴. W ten sposób monarcha skupiał niepodważalną władzę ustawodawczą i wykonawczą ze skuteczną możliwością ograniczenia działalności parlamentu. Monarcha został również określony w konstytucji strażnikiem jedności narodowej i integralności państwa, a także opiekunem jego interesów. Wszelkie wyroki i decyzje sądu zapadały w imieniu monarchy – nawet te, które były wydawane przez sądy muzułmańskie⁶⁵. Król był reprezentantem interesów całego państwa, a wszelkie wydane przez niego sankcje, obwieszczenia i rozporządzenia zyskiwały moc obowiązującą wraz z dniem wydania. W konstytucji oczywiście zawarto zapis o dynastii panującej w Jugosławii, którą byli Karađorđevićowie⁶⁶.

⁶³ Wobec pierwszej wymienionej izby parlamentu można stosować określenie Zgromadzenie Narodowe, Skupština Narodowa lub po prostu Skupština. W oryginalnej wersji konstytucji, w jej siódmym rozdziale, użyto sformułowania Narodna Skupština, trans. Народна Скупштина. Zob. *Ibidem*, art. 54, s. 255.

⁶⁴ *Ibidem*, art. 29–40, s. 253–254.

⁶⁵ Kwestia muzułmańska stała się ożywionym tematem jugosłowiańskiej debaty publicznej, gdy w dniu 31 stycznia 1930 roku została ogłoszona ustawa monarchy o islamskich wspólnotach religijnych w Królestwie Jugosławii. W dokumencie uregulowano kwestie organizacyjne w zakresie edukacji, finansów, kultury, praw, swobód, przywilejów i innych obszarów działalności organizacji muzułmańskich na terytorium jugosłowiańskim. Monarsze chodziło o zmarginalizowanie nieoficjalnej działalności partii politycznych, reprezentujących interesy tej grupy religijnej w państwie, poprzez przekazanie pewnego zakresu autonomii dla hierarchów muzułmańskich w Jugosławii. Król Aleksander I nie mógł sobie pozwolić na lekceważenie interesów prężnej grupy religijnej, którą byli muzułmanie jugosłowiańscy. Rezultat wprowadzonej przez siebie ustawy spotkał się z uznaniem i głęboką wdzięcznością ze strony wysokiego i cenionego hierarchy z Sarajewa – Reis-ul-Ulemy Mehmeda Džemaludina Čauševića. Postanowienia ustawy zostały następnie zatwierdzone we wrześniowej konstytucji z 1931 roku. Pomiędzy królem Aleksandrem I, a hierarchami muzułmańskimi, w kolejnych latach, utrzymywały się serdeczne relacje. AJ, Двор Краљевине Југославије, sygn. 74–75/22, Писмо скопског муфтије Абдулаха Чаушевића Краљу Александру, 4 фебруар 1930; Закон о исламској верској заједници, „Политика”, 1 II 1930, nr 7810, s. 2–3.

⁶⁶ W konstytucji oprócz synów króla Aleksandra I dziedzictwo tronu w następnej kolejności przekazano wujowi monarchy Arsenowi oraz jego kuzynowi Pawłowi. Uregulował to artykuł 38 konstytucji w części: „[...] wuj króla Aleksandra I książę Arsen, książę Paweł z żoną i potomstwem”. *Устави и владе...*, *op. cit.*, art. 38, s. 253.

Postanowienia ustawy zasadniczej zagwarantowały obywatelom równość wobec prawa, a także szereg podstawowych wolności, między innymi: osobistą, sumienia, wyznania, słowa i zrzeszania się. Warto podkreślić, że konstytucja króla Aleksandra I nakładała obligatoryjny obowiązek edukacji podstawowej, a także usankcjonowała opiekę państwa nad rozwojem nauki, opieką socjalną i ochroną rodzin. W dokumencie zatwierdzono podział administracyjny państwa z 3 października 1929 roku. Wprowadzono także zakaz stosowania aresztu, pozbawienia wolności, rewizji i banicji bez usankcjonowania prawnego, a także zakaz wydawania wyroków bez procesu pod przewodnictwem pełnego składu sędziowskiego. Ustalono również tajemnicę korespondencji oraz prawo immunitetu dla posłów.

Niedługo po wprowadzeniu konstytucji, tj. 30 września 1931 roku, doszło też do zmiany rządu w Jugosławii. Jednak kluczowe resorty utrzymali politycy powiązani ze styczniową dyktaturą. Premierem i ministrem spraw wewnętrznych pozostał generał P. Živković, a dyplomacją jugosłowiańską wciąż kierował V. Marinković. Podobnie było w przypadku ministerstwa armii i marynarki pod rządami generała Dragutina Stojanovicia, resortu finansów kierowanego przez Đorđe Đuricia, a także ministerstwa sprawiedliwości, gdzie władzę sprawował Dragutin Kojić⁶⁷. Można zatem zauważyć, że w Królestwie Jugosławii dokonywała się wieloaspektowa legitymizacja prawna dyktatury króla Aleksandra I.

Taki obrót spraw potwierdziły marionetkowe wybory do parlamentu jugosłowiańskiego, które odbyły się 8 listopada 1931 roku. Elekcja została przeprowadzona na podstawie ordynacji nadanej przez monarchę wraz z konstytucją. Jednym z zapisów tej ordynacji była możliwość zgłaszania partii politycznych w wyborach, wyłącznie wtedy, gdy uzyskają odpowiednią ilość podpisów we wszystkich regionach państwa, co było w zasadzie nie do osiągnięcia przez partie regionalne i wyznaniowe. W rezultacie jedyną możliwością głosowania była lista rządowa⁶⁸. Według źródeł belgradzkich liczbę osób uprawnionych do

⁶⁷ Generał Dragutin Stojanović został ministrem armii i marynarki w pierwszym rządzie generała Živkovicia w dniu 6 kwietnia 1931 roku, gdy zastąpił podupadłego na zdrowiu generała Hadžicia (ten siedemnaście dni później zmarł). Natomiast Đorđe Đurić ministerstwo finansów objął po Stanko Švriljudze 19 czerwca 1931 roku, a Dragutin Kojić zastąpił w resorcie sprawiedliwości Dimitrije Ljoticia w dniu 2 września 1931 roku (wcześniej tym resortem kierował Milan Srškić). *Уставу и владе...*, *op. cit.*, s. 267–268.

⁶⁸ Część źródeł wskazuje na to, że listę rządową utworzyła partia monarchistyczna pod nazwą *Jugosłowiańska Radykalno-Chłopska Demokracja*, ale to ugrupowanie w sensie formalnym zostało utworzone dopiero w 1932 roku, w czerwcu 1933 roku zaś nazwa partii została przemianowana na Jugosłowiańską Partię Narodową. W skromnym zasobie literatury polskiej lub tłumaczonej na język polski, dotyczącej systemu partyjnego pierwszego państwa jugosłowiańskiego, na ogół nie wspominało o pierwotnej nazwie *Jugosłowiańskiej Partii Narodowej*, tak jak

głosowania utworzyło w sumie 3 560 278 obywateli, spośród których 2 324 395 oddało głosy. To przełożyło się na frekwencję 65,29% w skali kraju. Do skupsztiny narodowej wybrano 305 posłów⁶⁹. Monarcha z dumą obwieścił zwycięstwo idei jugosłowiańskiej, wyrażając zadowolenie z wysokiej frekwencji i mandatów poselskich uzyskanych przez byłych ministrów w rządzie generała Živkovicia⁷⁰. Podobny ton utrzymywał się na łamach „Politiki”, gdzie 9 listopada 1931 roku wymieniono nazwiska i krótkie biografie wszystkich wybranych posłów, jednocześnie obwieszczając sukces przeobrażeń dokonanych przez monarchę⁷¹.

Wybory zostały zbojkotowane przez większość środowisk opozycyjnych, choć również i bez bojkotu ich znaczenie w elekcji zostało zmarginalizowane. Wobec takiego obrotu sprawy zaprotestowały środowiska studenckie w Zagrzebiu, Lublanie i Belgradzie, gdzie na przełomie 1931 i 1932 roku wstrzymano prace tamtejszych uniwersytetów. Liczne protesty zorganizowali komuniści, a także chorwaccy chłopci. Wszystkie tego typu działania zostały stłumione przez policję jugosłowiańską do kwietnia 1932 roku⁷².

Pierwsza sesja Zgromadzenia Narodowego odbyła się 7 grudnia 1931 roku, premierowe zaś posiedzenie wybranego w wyborach pośrednich Senatu odbyło się w dniu 18 stycznia 1932 roku. Obu tym wydarzeniom towarzyszyły protesty studentów, o których jednak nie napisano ani słowa na łamach „Politiki”⁷³. Szczególnie uroczystą oprawę miało otwarcie Senatu. Podczas pierwszej sesji

uczynił choćby Leszek Podhorodecki w dziele zatytułowanym *Jugosławia. Dzieje narodów, państw i rozpad federacji* z 2000 roku. Tymczasem w polskim tłumaczeniu opracowania Leslie Bensona z 2004 roku *Jugosławia. Historia w zarysie*, wydanego w Polsce w 2011 roku została wymieniona nazwa *Zjednoczonej Radykalnej Chłopskiej Partii Demokratycznej*, którą należy traktować jako błędną wobec oryginalnej nazwy partii w brzmieniu *Jugoslovanska Radikalno-Kmečka Demokracija*. Poprawnej nazwy użył Wiesław Walkiewicz w dziele *Jugosławia. Byt wspólny i rozpad* z 2000 roku, które doczekało się wznowienia w 2009 roku. Por. L. Podhorodecki, *Jugosławia. Dzieje narodów, państw i rozpad federacji*, Wydawnictwo Mada, Warszawa 2000, s. 156; L. Benson, *Jugosławia. Historia w zarysie*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2011, s. 76; W. Walkiewicz, *Jugosławia. Państwa sukcesyjne*, Wydawnictwo Trio, Warszawa 2009, s. 82.

⁶⁹ Najwyższe, niemalże 80% frekwencje wyborcze, odnotowano w banowinach: Morawskiej, Zetskiej i Drinskiej, najniższą zaś w Primorskiej – 34,41%, a także Dravskiej – 52,11% i Savskiej – 54,55%. Do elekcji chętnie przystąpili Muzułmanie i Serbowie. Zupelnie inaczej niż Chorwaci i Słoweńcy. *Izbori za Narodnu skipštini*, [w:] *Jugoslavija 1918–1988...*, *op. cit.*, s. 330.

⁷⁰ AJ, Централни пресбиро Председниства Министарског савета КЈ, sygn. 38–285–433, *Састав Народне Скупштине Краљевине Југославије – нови посланици по занимању изабрани 8 новембра 1931.*

⁷¹ *Први резултати избора за народне посланике*, „Политика”, 9 XI 1931, nr 8442, s. 1–4.

⁷² *Izbori za Narodnu skipštini*, [w:] *Jugoslavija 1918–1988...*, *op. cit.*, s. 330–331.

⁷³ *Прва седница Народне скупштине*, „Политика”, 8 XI 1931, nr 8471, s. 1–2; *Љ. В. Краљ престоном беседом отвара заседање Сената и Народне скупштине*, „Политика”, 19 I 1932, nr 8510, s. 1–3.

tej izby parlamentu przemówienie wygłosił osobiście król Aleksander I. Było to ważne, ponieważ tego dnia obie izby zatwierdziły dyktaturę monarchy jako legalną⁷⁴. W tym czasie działał już trzeci rząd generała Živkovicia, który został zaprzysiężony w trzecią rocznicę wprowadzenia dyktatury w dniu 6 stycznia 1932 roku⁷⁵.

W sumie więc Królestwo Jugosławii na początku 1932 roku było państwem wyposażonym w konstytucję, legalnie wybrane władze oraz odrestaurowane instytucje polityczne. Trzyletnia dyktatura króla Aleksandra I umożliwiła mu znaczące wzmocnienie władzy w państwie, w którym wszelkie decyzje w polityce wewnętrznej i zagranicznej musiały być przez niego zatwierdzone. Zupełnemu zmarginalizowaniu uległa działalność partii opozycyjnych, a wszelkie akty anty-rojalizmu były tłumione przy wykorzystaniu policji i służb specjalnych albo, jeśli było to możliwe, układaniu się z hierarchami duchownymi, co umniejszyło tym samym znaczenie partii wyznaniowych. Jugosławia należała do króla Aleksandra I – groźba rozpadu państwa przestała być aktualna.

3. Zakończenie

Król Aleksander I po ustanowieniu dyktatury podjął szereg działań, które służyły utrwaleniu jego przywództwa w państwie, umocnieniu pozycji Królestwa Jugosławii na arenie międzynarodowej, a także uruchomieniu wśród zamieszkałych go narodów procesu asymilacyjnego. Monarsze nie chodziło o skruszenie tradycji narodów tworzących państwo, ale o wykształcenie tożsamości ponadnarodowej wspólnej dla Serbów, Chorwatów, Słoweńców i innych południowosłowiańskich narodów w granicach Jugosławii. Można zauważyć, że wszelkie działania podejmowane przez króla Aleksandra I, choćby i te wzbudzające skojarzenia z metodami państwa policyjnego, w jego ocenie służyły ratowaniu trwałości idei jugosłowiańskiej.

Temu przecież służyło usankcjonowanie nazwy *Jugosławia* w październiku 1929 roku, a także proklamowanie konstytucji państwa we wrześniu 1931 roku. W narodach południowosłowiańskich nie wykształciła się jednak gotowość do przynajmniej częściowej rezygnacji ze swojej tożsamości na rzecz ponadnarodowej idei jugosłowiańskiej. Niezwiązane z dworem narodowe wyobrażenia serbskie, chorwackie i słoweńskie zakładały, że Królestwo Karađorđevićów będzie silnym państwem wielonarodowym, u którego podstaw leży współzycie

⁷⁴ Д. В. Краљ престоном беседом отвара заседање Сената и Народне скупштине, „Политика”, 19 I 1932, nr 8510, s. 2–3.

⁷⁵ Устави и владе..., *op. cit.*, s. 269.

na zasadzie pełnej świadomości swej odrębności. Podstawy tych wyobrażeń narodowościowych rozkruszyły się wobec rywalizacji politycznej, ale król Aleksander I nawet bez ingerencji sprawnych polityków N. Pašicia i S. Radicia nie dopuszczał istnienia federacyjnej Jugosławii.

Monarcha nie chciał pozwolić żadnemu narodowi w państwie na stworzenie autonomicznej struktury. Dążył do rzeczywistego równouprawnienia narodów, które pozwoliłoby zaleczyć kompleksy chorwackie na temat Serbów, będące tożsame nie tylko dla polityków, ale również społeczeństwa chorwackiego, przemawiającego między innymi ustami chorwackiego studenta Karola Prekoćicia: „Zasadniczą i pierwszą przyczyną jest przede wszystkim wyższość naszej kultury nad kulturą serbską. I to zarówno kultury w dziedzinie oświaty powszechnej, jak też kultury gospodarczej i politycznej”⁷⁶, albo korespondenta chorwackiej „Obzory” w Polsce Vlastimila Mareša, mówiącego o: „[...] nieobliczalnej szowinistycznej supremacji starej Serbii, której wykładnikiem politycznym są radykałowie”⁷⁷.

W sumie więc wzniosłe idee głoszone przez króla Aleksandra I, zamienione w praktyce na dyktatorskie rządy, uchroniły Jugosławię przed demontażem na przełomie lat dwudziestych i trzydziestych XX wieku. Czym więc w rzeczywistości była dyktatura króla Aleksandra I? Sądzę, że jedyną skuteczną metodą ratowania trwałości tego skomplikowanego państwa, jakim było Królestwo Serbów, Chorwatów i Słoweńców. Model silnego autorytarnego przywództwa stanowił jedyną możliwość zapanowania nad namiętnościami narodowymi w państwie, choć taki sposób rządów nie wykluczał opresyjności, dającej się zauważyć w przypadku niektórych wykonawców polityki króla Aleksandra I.

Trzeba stwierdzić, że ważną częścią wysiłków, podejmowanych przez monarchę na drodze ku pomyślności realizacji wymienionych celów, była praca nad jego wizerunkiem, o który ze starannością dbał aparat jugosłowiańskiej propagandy rządowej. Wszelkie wizyty króla Aleksandra I w nieserbkich częściach państwa, zawierane przez niego umowy międzynarodowe, a także wypowiedane przy tym słowa i uczynione gesty służyły wyłącznie utrwaleniu istnienia jugosłowiańskości w wewnętrznym i zewnętrznym dyskursie politycznym, społecznym i religijnym – „Jugosławia dla Jugosłowian”, takie hasło przyświecało idei króla Aleksandra I, której realizacja tymczasowo wyparła ideały demokratyzmu, konstytucjonalizmu i parlamentaryzmu, leżące przecież u podstaw zjednoczenia Słowian Południowych w 1918 roku.

⁷⁶ *Tragedia trzech liter*, „Ilustrowana Republika”, 17 VIII 1928, nr 227, s. 3.

⁷⁷ *Szowinizm Serbów grozi w jedność jugosłowiańskiego państwa*, „Dziennik Białostocki”, 23 VI 1928, nr 173, s. 2.

Warto również zauważyć, że w przypadku Królestwa Karadorđevićów dyktatura monarchy była echem niespokojnych czasów na arenie międzynarodowej, które znajdowały szczególne odzwierciedlenie w państwach młodych, o skomplikowanej strukturze narodowościowej i nieodpornych na ruchy separatystyczne. Kryzys demokracji w okresie międzywojennym uwidocznił się w swej klasycznej formie właśnie w Jugosławii, gdzie jednak autor przewrotu król Aleksander I nie dążył do krwawego usunięcia przeciwników politycznych, ale do uzdrowienia i ochrony państwa, któremu powierzył całe dorosłe życie. Nie jako dyktator, ale jego twórca i zarazem obrońca interesów serbskich, chorwackich i słoweńskich przed aspiracjami mocarstw europejskich.

Wykaz źródeł i literatury

1. Źródła

1.1. Materiały archiwalne

- Архив Југославије у Београду.
- Централни пресбиро Председниства Министарског савета КЈ.
- Двор Краљевине Југославије.
- Службене новине Краљевине Југославије.
- Збирка фотографија Двора Краљевине Југославије.

1.2. Prasa

- „Dziennik Białostocki”, 1928.
- „Dziennik Poznański”, 1929.
- „Gazeta Lwowska”, 1929–1930.
- „Ilustrowana Republika”, 1928.
- „Ilustrowany Kurjer Codzienny”, 1928–1931.
- „Kurier Poznański”, 1929.
- „Le Petit Parisien”, 1929.
- „Nowy Kurier”, 1929.
- „Политика”, 1929–1932.

1.3. Strony internetowe

- Croatian History, <http://www.croatianhistory.net>.
- Einstein A., Mann H., „Appeal to the International League Of Human Rights”.
- Profil školski portal, <http://www.profil.hr>.
- Jonjić T., <http://www.tomislavjonjic.iz.hr>.
- Jonjić T., „Marija Hranilović: Moja su braća dala živote za Hrvatsku!”.

1.4. Źródła drukowane

- *Jugoslawija 1918–1988. Tematska Zbirka Dokumentata*, red. B. Petranović, M. Zečević, Izdavačka radna organizacija „Rad”, Beograd 1988.

2. Literatura

- Bennett Ch., *Yugoslavia's Bloody Collapse: Causes, Course and Consequences*, Hurst & Co., New York 1995.
- Benson L., *Jugosławia. Historia w zarysie*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2011.
- Cohen P. J., Riesman D., *Serbia's Secret War: Propaganda and the Deceit of History*, Texas A&M University Press, Texas 1996.
- Djokić D., *Elusive Compromise. A History of Interwar Yugoslavia*, Oxford University Press, London 2007.
- Essen A., *Polityka Czechosłowacji w Europie Środkowej w latach 1918–1932*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków 2006.
- Janjatić B., *Politički teror u Hrvatskoj 1918–1935*, Hrvatski institut za povijest: Dom i svijet, Zagreb 2002.
- Morawski K. S., *Rywalizacja partyjna w Królestwie Serbów, Chorwatów i Słoweńców w latach 1918–1929*, „Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym”, t. 27, Toruń 2013.
- Perić I., *Vladko Maček: politički portret*, Golden Marketing – Tehnička Knjiga, Zagreb 2003.
- Podhorodecki L., *Jugosławia. Dzieje narodów, państw i rozpad federacji*, Wydawnictwo Mada, Warszawa 2000.
- Tomasević J., *War and Revolution in Yugoslavia 1941–1945: Occupation and Collaboration*, Stanford University Press, Stanford 2001.
- Waldenberg M., *Kwestie narodowe w Europie Środkowo-Wschodniej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1992.
- Walkiewicz W., *Jugosławia. Państwa sukcesyjne*, Wydawnictwo Trio. Warszawa 2009
- *Устави и владе Кнежевине Србије, Краљевине Србије, Краљевине СХС и Краљевине Југославије (1835–1941)*, Nova knj, Београд 1988.

Streszczenie: W artykule zatytułowanym *Przyczyny i przebieg dyktatury jugosłowiańskiej w latach 1929–1931* zostały omówione przyczyny, motywacje, okoliczności i konsekwencje przewrotu w państwie jugosłowiańskim, który został dokonany przez króla Aleksandra I w dniu 6 stycznia 1929 roku. Głównym celem artykułu było dokonanie oceny decyzji podjętych przez monarchę i ustanowionych przezeń rządów, które bezpowrotnie przyczyniły się do zmiany ustroju państwa.

Król Aleksander I w wielonarodowej Jugosławii ustanowił autorytarny model rządów, który według niego miał służyć uzdrowieniu i ochronie państwa, znajdującego się na skraju przepaści wobec kryzysu wewnętrznego. Zaognione stosunki polityczne pomiędzy Serbami i Chorwatami groziły rozczłonkowaniem państwa, a niestabilna sytuacja międzynarodowa Jugosławii to zagrożenie

pogłębiała. Król Aleksander I podjął więc trudną decyzję o ustanowieniu dyktatury w państwie, której rezultatem było także stosowanie opresyjnych metod wobec zwolenników rozbicia państwa.

W najbardziej wzmożonym okresie swoich autorytarnych rządów w latach 1929–1932 król Aleksander I starał się budować swój wizerunek jako opiekuna wszystkich narodów w Jugosławii. W istocie monarcha miał na celu dobro swojego wielonarodowego kraju i zdołał ochronić Jugosławię przed rozpadem na przełomie lat dwudziestych i trzydziestych XX wieku. Jednak sposób jego rządów wzbudza do dziś niejednoznaczne osądy, które mówią o tym, że ponad trwałością Jugosławii często stawiał wąskie interesy narodowe.

Słowa kluczowe: król Aleksander I, dynastia Karađorđevićów, międzywojenna Jugosławia, dyktatura styczniowa, przewrót w Jugosławii w 1929 roku, Vladko Maček

The Causes and the Course of the Yugoslav Dictatorship in the Years 1929–1931

Summary: The article discussed the causes, motivations, circumstances, and consequences of the coup in the country of Yugoslavia which was staged by King Alexander I on 6th January 1929. The main aim of the article was to evaluate the decisions taken by the monarch and the regime established by him that irrevocably contributed to the change in the political system of the country.

King Alexander I, in a multinational Yugoslavia, established an authoritarian model of government, which according to him, was to heal and protect the state that was on the edge of the abyss due to an internal crisis. Inflamed political relations between Serbs and Croats threatened with the disintegration of the state, and the unstable international situation around Yugoslavia exacerbated this threat. King Alexander I made a difficult decision of establishing a dictatorship in the country, which also resulted in the use of repressive methods against supporters of the breakdown of the state.

In the most intense period of his authoritarian rule in the years 1929–1932, King Alexander I tried to build the image of the protector of all nations in Yugoslavia. In fact, the monarch had the welfare of its multi-ethnic country at heart, and managed to protect Yugoslavia from a breakdown at the turn of the 1920s and 30s. However, the mode of his governance still arouses ambiguous judgments that often place narrow national interests over the durability of Yugoslavia.

Keywords: king Aleksander I, Karađorđević dynasty, interwar Yugoslavia, January dictatorship, Yugoslav coup d'état of 1929, Vladko Maček